

ONA TILI DARSLARIDA “O‘TKAN KUNLAR” ASARI ASOSIDA MATN VA LUG‘ATLAR USTIDA ISHLASH

(8-sinf, 51-dars asosida)

Karomatov Akbar Abrammat o‘g‘li

CHDPI Gumanitar fanlar fakulteti 2-kurs talabasi

Ilmiy Rahbar

f.f.n,dotsent T.SABITOVA

ANNOTATSIYA

8-Sinf ona tili darsligining o‘quvchilarda matn va lug‘at ustida ishlash ko‘nikmalarini shakillantirishda “O‘tkan kunlar” asaridan olingan parcha va lug‘atlarning ahamiyati. Matn va lug‘atlar ustida ishlash avzusi uchun materiallar.

Tayanch So‘zlar: Aysh-u kom, tojdor, bojdor, ko‘lanka, anjuman, af‘ol, nadim.

8-Sinf ona tili darsliklari har bir mavzusining ma‘lum qismi o‘quvchilarning lug‘at boyliklarini oshirish va so‘zni o‘rinli qo‘llashlari uchun ko‘nikma yaratishga qaratilgan. Ularda badiiy va turli ilmiy asarlarning tilini va lug‘atini tahlil qilishlari uchun materiallar berilgan. Bular sirasiga “Turkiy guliston yoxud axloq”, “Lison ut-tayr”, “Muhokamat ul-lug‘atayn”, “Mahbub ul-qulub”, “Majolis un-nafois” “yulduzli tunlar”, “O‘tkan kunlar”, “Avlodlar dovoni” kabi asarlarning turli o‘rinlaridan olingan parchalarni keltirish mumkin. Ularning bir qismi mumtoz matnlar va yana bir qismi yaqin XX asr o‘zbek adabiy tilida qo‘llanilgan so‘zlar jamlangan asarlardan olingan parchalardir. Ulardan biri o‘zbek adabiyotining zabardast vakili A.Qodiriyning qalamiga mansub bo‘lgan va o‘zbek romanchiligining shoh asari “O‘tkan kunlar”dir. Asar tilining lug‘atlari bilan o‘quvchilarni yaqindan tanishtirish uchun asarningturli o‘rinlaridan ko‘p va xo‘p olsak arziydi. Ammo namuna va sifatida kichik parchalar bilan asarning boshqa o‘rinlarida ham uchrovchi asar tili lug‘atlaridan ham foydalanildi.

Dars jarayonida pedagog xodim quyidagi materiallarga yuzlanishi aniq. Bular mavzu doirasida berilgan parcha va bu parchaning matni va lug‘ati ustida ishlash kerakligi haqidagi shartlar. Bunda pedagog xodim, avvvalo, berilgan parchada keltirilgan yoki mavzu doirasida olingan asarning turli o‘rinlarida qo‘llanilgan so‘zlarni ajratib olishi kerak. O‘quvchilarga tushunarli bo‘lishi va mazmunli dars jarayonini tashkil etish uchun asarning lug‘ati ustida ishlanadi va materlar to‘planadi. So‘ng esa dars jarayonida topshiriqda berilgan parchani o‘quvchilarga taqdim etgan holda ulardagi so‘zlarning ma‘no va izohlari bayon etiladi.

YUSUFBEK HOJI

Yusufbek hojining qiziq bir tabiati bor: xotin bilangina emas, umuman uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo'lsa-bo'lsin, uzoq so'zlashib o'turmaydir. Otabekmi, onasimi, Hasanalimi, ishqilib uy ichidan birartasining so'zlari va yo kengashlari bo'lsa, kelib hojining yuziga qaramasdan so'zlab beradilar; maqsad aytib bitkandan so'ng sekingina ko'tarilib uning yuziga qaraydirlar. Hoji bir necha vaqt so'zlag'uchini o'z og'zig'a tikiltirib o'lturg'andan so'ng, agar ma'qul tushsa, "xo'b" deydir; gapka tushunmagan bo'lsa, "xo'sh" deydir; noma'qul bo'lsa, "durust emas" deydir va juda ham o'ziga noma'qul gap bo'lsa, bir iljayib qo'yish bilan kifoyalanib, mundan boshqa so'z aytmaydir va aytsa ham, uch-to'rt kalimadan nariga oshmaydir. Uy ichi uning bu fe'liga juda yaxshi tushunganliklaridan, ko'pincha, bir og'iz javob olish bilan kifoyalanadirlar. Ammo Otabek bilan birar to'g'rida so'zlashmakchi bo'lsa, uni aksar mehmonxonaga chaqirib yoki chaqirtirib oladir.

XUSHRO'YBIBI VA ZAYNAB

Xushro'ybibi Zaynabning egachisidir. Mohirabonudan ikki o'g'ul va ikki qiz dunyoga kelib, to'ng'uchi Azimbek, undan keyingisi Xushro'y (yoshlig'ida Xushro'y o'rniga Xushra der edilar), uchunchisi Karimbek va to'rtinchisi bizning Zaynab edi. Zaynab egachisi Xushro'ydan yetti yosh chamasi kichik edi. Garchi bu ikki egachisingil bir qorindan talashib tushkan bo'lsalar ham, sajiya – xarakterda tanib bo'lmasliq darajada bir-birlaridan farqlik edilar. Sajiya adagina emas, surat va siymo vajida ham katta o'zgaliklar bor edi.

Xushro'y uzun bo'ylik, qotmaroq va zarcha tanlik edi. Zaynab qisqa bo'y, go'shtdor va oq tanlik edi. Xushro'yning harakati yengil va lafzi tez edi. Zaynab lappos va o'nta so'zga arang bitta javob qaytaradig'an edi. Xushro'yning ko'zi o'ynab, har sekunda o'yoqqa alang'lar edi. Singlisi bo'lsa birav bilan betma-bet kelib so'zlashqanida ham ko'zini hamisha bir nuqtadan uzmas edi.

(Foydalanilgan adabiyotlarga qaralsin, 1, 73-bet).

Yuqorida "O'tkan kunlar asaridan olingan parchadan so'ng esa, mavzu doirasida berilgan atamalar, asarning turli o'rinlarida uchrovchi va berilgan parchadagi so'zlarning izohini, qo'llanish o'rinlariga misollar bilan berib o'tish lozim.

Bu o'rinda so'zlarni quyidagicha tavsiflash maqsadga muvofiq.

AYSHISHRAT — ayshu ishrat Davomli yoki surunkali kayfsafo, mayxo'rlik, ishrat. Ayshishrat qilmoq.
* Butun boshshgini ayshishrat, fahsh, buzuqlik olamida sovurib.. nihoyat taqdir uni zavqsafotax tidan uning iflos ostonasiga otgan edi. Oybek, Tanlangan asarlar.
TOJDOR – [a. + f. – toj egasi; tojli]
1 Toj-taxt sohibi, toj kiygan, taxtga o'tirgan hokimi mutlaq; podsho. Elimda podshoman, bir o'zim tojdor, Behad kishi turar menga xizmatkor. «Erali va Sherali».
*Mamlakat parokanda, zolim tojdorlar qon ustiga qon to'kurlar. P. Qodirov, Yulduzli tunlar.
2 Boshida toji, o'simtasi bo'lgan, tojli. Tojdor xo'roz.
BOJDOR – [f.– boj oluvchi] – . bojgir. Birov – bojdor, Birov – tojdor. Maqol.
KO'LANKA – 1 Oftob nuridan to'silgan joy; soya.
*Abduvahob ayvondagi ko'lankaga o'tirdi, o'gilchasini tizzasiga olib, peshonasidan o'pdi. Sh. Toshmatov, Erk qushi.
*Mashina teraklarning quyuq ko'lankasi ostida uchib borarkan, Qudratning do'stlari ko'm-ko'k va bo'liq paxtazor dalalarni unga ko'rsatib, faxrlanar edilar. Z. Fatxullin, So'nmas yulduz.

2 Kishi va narsalarning yorug'likka qarama-qarshi tomonga tushadigan soyasi. Aravani ot tortar, ko'lankasini it tortar. Maqol.
*Olis-olislarda yigitlarning ko'lankalari ko'rinadi. «O'zbekiston qo'riqlari». Ro'paradagi uyda chiroq yondi. Darparda orqasida tebranib turgan ko'lanka to'xtadi. Gazetadan.
* Qarag'aylarning ko'lankasi tungi sokin havoda qimir etmay turardi. M. Muhamedov, Qahramon izidan.
3. Uzoqda, qorong'ilikda, tumanda g'ira-shira ko'ringan narsa; qora, sharpa. Ko'ngli aldamagan ekan- uzoqdan alaqanday ko'lanka qorayib ko'rindi. X. Sultonov, Onamning yurti.
* Bashorat yaqin bordi, ko'lanka yana qimirladi. A. Muxtor, Opa-singillar.
4 ko'chma Biror ichki ruhiy holatning (mas. Tashvish, g'am, azob) ifodasi, aksi. She'riyat boshiga zulmat ko'lankasi tushdi. Zulfiya, Xayollar, tuyg'ular.
* ..uning – [Madrayimning] nuroniy chehrasini, xuddi quyoshni bulut bosganidek, qayg'u-alam ko'lankasi chulg'ab oldi. «Mushtum».
* Iqbol xola uning chehrasidagi alam ko'lankasini ilg'amadi. O'. Hoshimov, Qalbingga quloq sol.
5.ko'chma (3-sh. Egalik va o'.p. K. Shaklida) Biror kimsaning himoyasi; pano, homiylik. Birovning ko'lankasida yashamoq. -Qalay, Homidbek, yurtlaringiz tinchlikmi -Xudoga shukur, davlatlari ko'lankasida. A. Qodiriy, O'tgan kunlar.
6. Kam qo'll. Narsalarning boshlang'ich shakli, hali to'la shakllanmagan umumiy ko'rinishi. Chigit ekish boshlanguncha, yangi qishloqning ko'lankasi ko'rinib qoldi- ..hali ochilmagan ko'chalarning ikki yuziga sakson besh mingdan ortiq ko'chat o'tqazildi. A. Qahhor, Qo'shchinor chiroqlari.
* Ko'lankasi qolibdi Juda ozib ketibdi, ramaqijon bo'lib qolibdi. So'rila-so'rila ko'lankasi qolgan sovliq nimaga yaraydi S. Anorboev, Oqsoy.
*Ko'lanka (sini) solmoq Salbiy ta'sirini o'tkazmoq. – [Nigoraning].. bu tabassumi zo'rma-zo'raki ekanini, qandaydir g'ussa yuziga ko'lanka solib turganini Sherbek bir boqishdayoq payqadi. S. Anorboev, Oqsoy.
*Urush barcha qatori Maqsuda opaning ham boshiga o'z ko'lankasini soldi. Gazetadan. O'z ko'lankasidan (ham) qo'rqmoq Har narsadan qo'rqadigan, xavfsiraydigan bo'lmoq. Lekin Madamin yuragini oldirib, o'z ko'lankasidan qo'rqadigan bo'lib qoldi. P. Tursun, O'qituvchi.
* O'zi xon, ko'lankasi maydon – q. Xon. Qora ko'lanka Yomonlik, balo ramzi. Bilaman, ana, hozir sen turgan o'lka Boshida qanot yozgan qora ko'lanka. G'ayratiy.
ANJUMAN — yig'in, majlis] Umuman, biror hodisa, tantana munosaba ti bilan bo'ladigan yig'in, majlis. Odatda u — Avaz — bir g'azal aytar, kelasi anjumanda shoiri zamonlar mazkur g'azalga nazira bog'lar edilar. S. Siyoyev, Avaz.
*Mazkur anjumanda oliy o'quv yurtlari tayyorlagan 1)1)8 ish namoyish etildi. “Fan va turmush”.
* ..Imom alBuxo riy tavalludining 1)200 yilligi munosabati bilan O'zbekistonda birinchi marta xalqaro anjuman o'tkazshdi. Gazetadan.
NADIM – [a. – birga ovqatlanuvchi, hamtovoq; ulfat] – kt.
1.Yaqin, sirdosh do'st; hamsuhbat.
2 esk. Shoh saroyida: eng yaqin xizmatkor, mahram va maslahatchi.
*Malikul sharobning o'zi ham yoshligida sultonning suyukli nadimi bo'lgan. O. Yoqubov,
* Ko'hna dunyo.
3 Nadim (erkaklar ismi).

(Foydalanilgan adabiyotlarga qaralsin,2).

Afol- Fe'llar, harakatlar, qilmishlar, ishlar.
Nedin bas kelib tarki royi savob, Qilur noxush af'olni irtikob. (Saddi Iskandariy) A.NAVOIY
Odat, axloq, qiliqlar.
Ato hargiz o'g'il ko'ngliga boqmay,

O'g'ilga ham hargiz ato af'oli yoqmay.
 Otamning bo'lib erdi Yoshi uluq,
 Men af'olindin bor edim qayg'uluq. **(Saddi Iskandariy) A.NAVOIY**

(Foydalanilgan adabiyotlarga qaralsin,3).

Yuqorida asar asosida va mavzu talabi doirasida berilgan so'zlarning izohidan so'ng, o'quvchilarga topshiriqlar berilishi ham mumkin va bu topshiriqlarning to'g'ri bajarilish darajasi mavzuning qay darajada o'tilganini belgilab beradi. Yuqorida to'plangan materiallar o'quvchining mavzuni keng ko'lamda tushinishi va topshiriqlarni osonlik bilan anglashida qulaylik yaratadi. Yuqoridagi materiallar asosida mavzu topshiriqlarini quyidagi jadvalda aks etgan hoatlar kabi bajarish mumkin.

95-topshiriq. Berilgan so'zlardan **aysh-u kom, tojdor, bojdor, ko'lanka, anjuman, af'ol, nadim so'zlarining ma'nosiga mos keluvchi so'zlarni toping:** hukmdor, soya, rohat-farog`at, bojxona xodimi, soliq yig`uvchi, yig`in, majlis, yaqin, sirdosh do'st, hamsuhbat, shoh saroyida eng yaqin xizmatkor, mahram va maslahatchi.

Aysh-u kom	Rohat-farog`at
Tojdor	Hukmdor
Bojdor	Bojxona xodimi, soliq yig`uvchi
Ko'lanka	Soya
Anjuman	Yig`in, majlis
Af'ol	Fe'llar, harakatlar, qilmishlar, ishlar. Odat, axloq, qiliqlar. (Navoiy asarlari tili lug'atidan).
Nadim	Mahram va maslahatchi, shoh saroyida eng yaqin xizmatkor. yaqin, sirdosh do'st, hamsuhbat.

(Foydalanilgan adabiyotlarga qaralsin, 4, 74-bet. topshiriq shartlari matni olindi va maqola muallifi tomonidan topshiriq shartlari bajarildi).

Yig'ilgan material va manbalardan ko'rinib turibdiki, pedagog xodimlarning mavzu talabi va manbalari bilan chegaralanmaga holda berilgan parcha bilan individual tarzda ishlash dars jarayonida o'quvchining keng ko'lamda darsni anglashi va tushinishi, o'quvchiga yengillik tug'dirishi mumkin. Bu o'rinda berilgan asar yoki ilmiy material tili izohli lug'atlari va "O'zbek tili so'zlarining izohli lug'atlari"dan foydalanish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ona tili (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfl uchun darslik) O'zXTaV. Toshkent – 2019.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", Davlat ilmiy nashriyoti – 2006.
3. Alishe Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. (IV) 2-jild. ССР "ФАН" нашрийоти. ТОШКЕНТ – 1983.
4. Ona tili (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfl uchun darslik) O'zXTaV. Toshkent – 2019.